

Бектемирова А.К.

**1991-2005-ЖЫЛДАРДАГЫ НАРЫН ОБЛУСУНДАГЫ ЖАЛПЫ БИЛИМ
БЕРҮҮЧҮ МЕКТЕПТЕРДИН ӨНҮГҮҮСҮ**

Бектемирова А.К.

**РАЗВИТИЕ ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛ НАРЫНСКОЙ ОБЛАСТИ
С 1991 ПО 2005 ГОДЫ**

Рынок мамилелеринин өнүгүү шартында билим берүү тармагындагы туура тандалган саясат келечекте улуттун байкерчилигине шексиз таасир тийгизе алат. Анткени билим коомдук турмушту кайра өндүрүүнүн негизги социалдык функцияларын аткарат. Билимдин интеграциялык функциясы инсандын гармониялуу өнүгүшүнө багытталган бул коом менен тыгыз байланышта болгон «адамдык капиталдын» байышы менен аныкталат. Билимдин дифференциациялык функциясы коомдун социалдык структурасын кайра өнүктүрүүгө байланыштуу. Ушундан улам шаардын жана айылдын калкынын, республиканын ар кайсы региондорунун калкынын ортосундагы социалдык айырмачылыктарды иликтеп изилдөө зарылчылыгы пайда болот.

Акыркы жылдардын ичинде билим берүү тармагындагы мамлекеттик саясаттын негизги принциптери бир катар улуттук билим берүү программаларында жана программалык иш-чаралардын сериясында аныкталган. 1995-жылдын 9-мартындагы Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн Токтому менен «Маданият аркылуу билим берүү (1995-2000-жылдарда)» концепциясы кабыл алынган[1]. Бул документте Кыргызстандын дүйнөлүк билим берүү мейкиндигине кириши менен билим берүү стандарттарын белгилүү даражада координациялоо, координацияланган билим берүүнүн эл аралык тажрыйбасын эсепке алуу, КМШ ичиндеги өлкөлөр менен, ошондой эле республикадагы билим берүүнү уюштурууга көмөктөшүү ниеттерин билдирген башка айрым өлкөлөр, фондулар менен тиешелүү контактыларга ориентация кылуу милдеттери аныкталган.

«Билим» Улуттук программасынын негизги багыттарын ишке ашыруу максатында 1997-жылдын 29-ноябрында Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Мыйзам чыгаруу жыйыны «Кыргыз Республикасынын «Билим жөнүндө» Мыйзамына толуктоолор жана өзгөртүүлөрдү киргизүү жөнүндө» Мыйзам[2] кабыл алган, бул мыйзам билим берүү системасынын нормативдик-укуктук базасын андан ары өркүндөтүүгө импульс берген.

Жаңыртылган «Билим берүү жөнүндө» мыйзам чогулган көптөгөн маселелерди, биринчи ирээтте орто билим берүү сферасындагы маселелерди чечүүгө мүмкүндүк берген. Мыйзамдын 16-статьясы орто (толук орто) билим берүү акысыз жүзөгө ашырылаарын, бул жалпы билим берүү мекемелерине өспүрүмдөрдүн барбай калуу процессин бир топ деңгээлде токтотууга, өлкөнүн интеллектуалдык

потенциалынын – биздин совет мезгилиндеги эн маанилүү жетишкендигибиздин төмөндөшүн токтотууга мүмкүндүк берди[3].

2002-жылдын январь айында Кыргыз Республикасынын Президентинин катышуусу менен жалпы республикалык семинар-кеңешме болуп, анда «Кыргыз Республикасында 2010-жылга чейин билим берүүнү реформалоонун концепциясы» аттуу маанилүү документ кабыл алынган.

Өтмө доордо жүргүзүлгөн реформалар биздин коомубуздун бүткүл жашоо чөйрөлөрүнө, бардык түзүмдөрүнө, анын ичинен айыл мектептеринин ишмердиктерине да олуттуу өзгөртүүлөрдү киргизди.

Кыргызстандагы тоолуу регион катары саналган Нарын облусундагы жалпы билим берүүчү мектептердин абалын төмөндөгү таблицадан көрсөк болот.

1-таблица. Нарын облусундагы жалпы билим берүүчү мектептердин түзүлүшү (окуу жылынын башталышына карата) [4]

	1991-92	1995-96	1999-2000	2002-03	2005-06
Мектептердин саны	137	134	140	141	137
Анын ичинен мамлекеттик мектептер	137	134	138	141	135
Мамлекеттик эмес	–	–	2	–	2
Алардагы окуучулар, адам	70255	63326	66700	71045	65609
мамлекеттик	70255	63326	66627	71045	65376
Мамлекеттик эмес	–	–	73	–	233

Таблица көрсөткөндөй, биз карап жаткан жылдарда облустагы мектептердин саны боюнча жана аларда окуган окуучулар боюнча анча деле өзгөрүү болгон эмес. Бул болсо балдардын төрөлүү деңгээли башка облустарга караганда кыйла жогору болгондугу менен түшүндүрүлөт. 1995-1996-окуу жылындагы мектеп окуучуларынын санынын азайышын ошол жылдардагы миграциянын жогорку деңгээли менен түшүндүрсөк болот. Нарын облусунда 2005-2006-окуу жылында 137 мектеп болсо, анын ичинен 123ү же 90% айылдык мектептер болгон. 1991-1992-окуу жылында окуучулардын жалпы санына карата айылда окуган окуучулар 82%ды түзсө, ал эми 2005-2006-окуу жылында 83,1%ды түзүп, анча деле өзгөрүү болгон эмес[5].

Бийик тоолуу облустун билим берүү тармагында да азыркы рынок мамилелеринин шартына ылайык жеке багыттагы жаңы типтеги мектептер, лицейлер, гимназиялар, автордук мектептер ачылган. Мисалга алсак, 2005-2006-окуу жылына карата, Нарын облусундагы 137 мектептин ичинен экөө: М.Субакожоев атындагы Кыргыз-түрк лицейи, Кочкор районундагы О.Сыдыков атындагы мектептер менчик мектеп болгон.

Жөндөмдүү, таланттуу окуучуларды колдоо жана өнүктүрүүгө карата облуста 1999-2001-жылдардын аралыгында жаңы типтеги мектептерде 4 лицей, 17 мектепте 102 гимназия класстары ачылган. Бул класстарда 2202 окуучу билим берүүнүн жаңы программаларына ылайык билим алышкан[6].

Республикадагы экономикалык кризистин натыйжасында социалдык чөйрөгө акча каражаттары аз бөлүнгөндүгүнө байланыштуу мектеп имараттарын куруу иштери өтө солгундаган. Анын үстүнө Нарын облусу 87% республикалык дотацияда туруп, мектептерди курууга бюджеттен каражат жетиштүү эмес.

Ошол эле учурда мектеп имараттарын ишке киргизүү жаңы имараттарды куруунун эсебинен эмес, жергиликтүү бюджеттин, спонсорлордун, комчулуктун, «ашар» ыкмасынын эсебинен курулуп жаткан кошумча имараттардын эсебинен жүрүп калган. Мисалы, 2002-жылы 652 орундуу 4 мектеп курулуп, ишке киргизилсе, алардын экөө: Кочкор районундагы Оробашы, Атбашы районундагы Талдысуу айылдарындагы мектептер. Бул экөө тең «ашар» жолу менен курулган[7].

Бирок, мектептердин материалдык-техникалык базасын чыңдоо багытында жасалган иштер облустун калкынын талабына жооп берген эмес. 2006-жылга карата облуста 14 мектеп авариялык абалда турса да окуу процесси токтотулбай, окуучулар билим алышууда, бирок мындай мектептерде окутуу өтө опурталдуу экендиги айдан-ачык.

Жаңы мектептердин курулушу жүрүп жатканы менен, мектептерде көп сменалуу билим берүү чечилбеген маселе бойдон калууда.

Республикадагы мектептердин басымдуу көпчүлүгүндө 1998-1999-окуу жылына караганда, 2005-2006-окуу жылында экинчи жана үчүнчү сменада окуган окуучулардын саны көбөйгөн. Ал эми Нарын облусунда 1998-1999-окуу жылына караганда 2005-2006-окуу жылында экинчи сменада окуган окуучулардын саны 9,8%га өскөн, үчүнчү сменада окуган балдардын саны бул жылдары 87,2%га азайган. 2005-2006-окуу жылына карата республикадагы окуучулардын орто эсеп менен 36%ы, Нарын облусунда 37,7%ы, Ысыккөл облусунда 32,5%ы экинчи сменада окушкан. Жалпы эле республика боюнча экинчи жана үчүнчү сменада окуган окуучулардын санын кыскартуу үчүн жаңы мектептерди куруу талап кылынат.

Бүгүнкү күндө мектептердин материалдык-техникалык базасы жаңыртуу да өтө маанилүү маселе

бойдон калууда. Мектептеги мебельдер (доска, парта, окуучулук стол, шкафтар), лабораториялык куралдар, дидактикалык материалдар (таблицаалар, глобустар, карталар, препараттар ж.б.) 1991-жылдан бери облустун дээрлик бардык мектептеринде жаңылана элек.

Азыркы учурда окуу эмеректерин сатып алууга жергиликтүү бюджеттен каражаттар бөлүнбөйт, эгер айрым райондордо, шаарларда бул максаттарга каражаттар бөлүнсө да, алар эпизоддук мүнөзгө ээ болуп, өтө аз көлөмдү сунуш кылат, натыйжада, акыркы жылдарда дээрлик бардык мектептерде, айрыкча айыл мектептеринде мектеп жабдуулары жаңыртылган эмес.

Мына ошондуктан, бүгүнкү күндө бардык мектептерде мектеп парталары, столдор, стулдар, шкафтар, окуу кабинеттери жетишсиз экендиги сезилип турат. 2005-жылга карата облустун мектептеринде 5800 окуучулук столдор, 11555 стулдар, 749 доскалар, 839 шкафтар, 912 мугалимдик столдор жетишсиз болгон[8]. Натыйжада айрым мектептерде окуучулар бир партага үчтөн отуруп билим алышууда.

Бүгүнкү күндөгү актуалдуу проблемалардын бири - сапаттуу окуу китептеринин тартыштыгы жана жаңы муундагы окуу колдонмолорунун жетишсиздиги. Бул сапаттуу билим берүүнүн начарлашынын бирден-бир себеби болуп эсептелет. Эгерде 1992-жылга чейин мамлекеттик бюджеттин эсебинен жыл сайын 70 наамга дейре китептер чыкса, 1993-жылдан тартып мектеп үчүн окуу китептерин жаздырууга, басып чыгарууга жана таркатууга мамлекеттик дотация токтогон соң бул иш солгундап кеткен. 1997-жылы чыгарууга пландаштырылган 57 окуу китептеринин ичинен 13 окуу китеби гана жарыкка чыккан[9].

Ушундай татаал шарттарда Кыргыз Республикасынын Өкмөтү, Билим берүү министрлиги тарабынан билим берүү мекемелерин окуу адабияттары менен камсыз кылуунун салттуу эмес аракеттери жасалган. Анын ичинде педагогикалык коомчулукту окуу китептерин иштеп чыгууга мотивациялоо, конкурстарды жана тендерлерди уюштуруу, авторлордун, басмаканалардын жана фирмалардын жекече каражаттарын тартуу сыяктуу ишчаралар жасалган. Натыйжада 1993-жылы «Кыргызстан» басмаканасынын жана демөөрчүлөрдүн жекече каражаттарына 219 аталыштагы окуу китептери 1095,5 миң экземпляр нуска менен басылып чыккан[10].

Окуу китептерин басып чыгаруу боюнча Кыргыз Республикасына донор уюмдар чоң жардамдарын берип келүүдө. 1995-жылы Дания өлкөсүнүн «Данида» уюмунун каражаты менен 8 наамдагы 445,0 миң китеп чыгарылган[11]. Ушундан көп өтпөй эле, 1996-1997-жылдары «Данида», ЮНИСЕФ, «Сорос» жана башка уюмдар тарабынан Нарын облусунун мектептерине 65 миң окуу китептери алып келинип таратылган[12]. Жүргүзүлгөн иштердин натыйжасында мектеп окуучуларынын китеп менен

камсыз болушу бир аз ийгиликтерге алып келгени менен, Нарын облусунда 2002-2003-окуу жылында мектеп окуучуларынын китеп менен камсыз болушу 58,6%ды түзсө, 2005-2006-окуу жылына карата 77,5%ды гана түзүп, али да болсо мектептерде китептер жетишсиз бойдон калууда[13].

Айрыкча кыргыз тилинде окуган мектептерде китептер жетишсиз. 2004-2005-окуу жылында кыргыз тилинде окуган окуучулардын китеп менен камсыз болушу республикада орточо эсеп менен 77,3%ды түзсө, ал эми Нарын жана Баткен облустарында 72%ды түзүп, башка облустарга салыштырмалуу төмөнкү көрсөткүчтөрдү түзүп калган, салыштыруу үчүн бул көрсөткүч Ысыккөл облусунда 87%, Талас облусунда 83%, Чүй облусунда 95%ды түзгөн [14]. Бул болсо, мектептердин көпчүлүгү айыл жергесинде жайгашкан, кыргыз тилинде окуган окуучулардын саны көпчүлүк орунду ээлеген Нарын облусунда окуучулардын билим деңгээлине тескери таасир берери белгилүү. Нарын облусунда жалпы билим берүүчү мектептердин ишин жакшыртууда чечүүчү роль анда эмгектенген мугалимдерге тандык экендиги талашсыз. 2005-2006-окуу жылында Нарын облусунун мектептеринде республикадагы мугалимдердин 7,7%ын түзгөн 5727 мугалимдер эмгектенишкен. Каралып жаткан жылдары мугалимдердин саны 6,9%га өскөн, 2005-2006-окуу жылында мугалимдердин жалпы санына карата 79,3% пайызы жогорку билимдүү болгон. Бул жакшы көрсөткүч катары бааланат.

Бирок, республиканын мектептерин мугалимдер менен камсыз кылуу ишинде тезинен чечүүнү талап кылган бир катар маселелер бар. Статистикалык маалыматтар 1996-жылы айыл мектептеринин мугалимдик кадрлар менен камсыз болушу 94%ды түзгөнүн, жалпы республика боюнча бул көрсөткүч 91,1%га барабар экенин маалымдайт. 2001-жылы бул көрсөткүч айыл жергесинде – 90,4%, республика боюнча – 91,1% түзгөн. Кадр дефицитин жоюу максатында Билим берүү жана маданият министрлиги тарабынан мугалимдик кадрларды даярдоону өркүндөтүү боюнча бир катар чаралар көрүлгөн. 2001-жылы педагогикалык кадрларды даярдоонун үстүндө 13 ЖОЖ жана 4 орто кесиптик окуу жайлары иштеп жаткан; жыл сайын жогорку педагогикалык билим менен окуу жайын бүтүргөн адистердин саны 1000ден 2,5 миң адамга чейин жеткен[15]. Бирок, алар мугалимдерге болгон жалпы керектөөнү толук канааттандыра алган эмес, анткени бүтүрүүчүлөрдүн 30%ы гана мектепке иштөөгө бараары аныкталган.

2002-жылдагы маалыматтарын карап көрсөк, Нарын облусунда мектептердин педагог кадрлар менен камсыз болушу облус боюнча 63,1 %ды, айыл жергесинде 59,6%ды, шаар жергесинде 98,2%ды түзгөн. 2006-жылы бул көрсөткүч облус боюнча 99,8%ды, айыл жергесинде 100,2 %ды, шаар жергесинде 96,9%ды түзүп, мурунку жылдарга салыштырганда мектептердин педагог кадрлар менен камсыз болушу жакшырган. Белгилей кетчү нерсе,

Нарын облусунда башка облустарга салыштырганда мектептердин педагог кадрлар менен камсыз болушу жогору десек болот. Салыштыруу үчүн 2006-жылы мектептерди изилдөө маалыматтары боюнча мектептердин педагог кадрлар менен камсыз болушу Талас облусунда 93,3 %ды, Ош облусунда 94,7 %ды, Чүй облусунда 87,8%ды, Ысыккөл облусунда 95,6%ды түзгөн[16]. 1996-жылы Нарын мамлекеттик университетинин ачылышы жана ушул университетте мугалимдик кадрлар даярдала турган бөлүмдөрдүн болушу облустун мектептерин мугалим кадрлар менен камсыз болушуна чоң жардам берген.

Ошону менен бирге облуста, жалпы республикадагыдай эле, айрым предметтер боюнча педагогикалык кадрлар жетишсиз. Мисалга алсак, 2006-жылы англис тили предмети боюнча 19,6%, орус тили жана адабияты предмети боюнча 17,6 %, математика предмети боюнча 14,7% мугалимдер жетишсиз болгон[17]. Мына ошондуктан, 2005-2006-окуу жылына карата 138 мугалим жетишпегендиги жөнүндө КРнын Билим берүү жана жаштар саясаты министрлигине заявка берилип, 103 гана мугалим облустун мектептерине иштөөгө келишкен. Ушуга байланыштуу, республикабыздын университеттеринин педагогикалык бөлүмдөрүн, педагогикалык жогорку жана орто кесиптик окуу жайларын бүтүрүшкөн жаш адистерди билим берүү уюмдарына бекемдөө максатында Кыргыз Республикасынын билим берүү министрлиги «Жаш мугалимдердин депозити» аттуу программаны иштеп чыккан. 2005-2006-окуу жылында «Жаш мугалимдин депозити» программасы боюнча облуста 21 жаш мугалим алыскы айыл жерлеринде эмгек жолун башташкан. Мугалим кадрлардын мектепке келип иштебей жаткандыгынын негизги себеби айлык акынын абдан төмөн болгондугу менен түшүндүрүлөт. Анын үстүнө, баарыбызга маалым, рынок экономикасына өтүү мезгилинде, же 90-жылдардын башталышында республиканын мугалимдеринин арасында мектепти таштап коммерцияга, бизнеске өтүү тенденциясы күчөп кеткен. Бул кырдаал, социологиялык изилдөөлөрдүн материалдары жана байкоолор көрсөткөндөй, республикабызда социалдык-экономикалык кризис башталган кезде инфляциядан, баалардын жогорулашынан, ошол эле учурда мугалимдердин айлыгынын ага салыштырмалуу төмөндүгүнөн, ал айлыктын да өз убагында төлөнбөгөндүгүнөн, окуу куралдарынын тартыштыгынан жана башка көптөгөн себептерден, ошондой эле коом тарабынан мугалимдерге карата мурдагыдай сый-урматтын кетишинен улам түзүлдү десек туура болот.

Мугалимдердин окутуучулуктан бизнеске, коммерцияга өтүшү бир катар негативдүү натыйжаларга алып келди, себеби көбүнчө мыкты, тажрыйбалуу жана сейрек кесиптеги мугалимдер (чет тилчи, орус тилчи, математик ж.б.) бизнеске, коммерцияга, башка ишке өтүп кеткендигинен мектептеги окуу процесси жабыркады.

Кийинки кезде коммерция менен бизнеске ж.б. ишке оогон мугалимдер кайрадан мектепке, өз кесибине өтө баштаганы байкалууда. Анткени, мугалимдердин өздөрү белгилегендей, шаарда иштегенге же чакан бизнес менен алектенге караганда айылда жашап, мал кармап, үлүш жерди иштетүү кыйла рационалдуу болуп эсептелет.

Бирок, ошондой болсо да, мектептердеги мугалимдерде чечилбген маселелер абдан эле көп. Мисалга алсак, Нарын облусунун көпчүлүк мектептеринде мугалимдердин эмгек акысы 15 күнгө чейин кармалып келген. Мугалимдер айлык акыларын толук түрдө алышпайт жана убактылуу эмгекке жарамсыздык баракчалары дайыма өз убагында төлөнбөйт. Ал эми Акталаа району боюнча 2005-жылдын декабрь айындагы мугалимдердин айлык акысы (637,0 миң сом) төлөнгөн эмес [18].

Жыйынтыктап айтканда, биз изилдеп аткан мезгилде Нарын облусунун билим берүү тармагы Кыргыз Республикасынын Өкмөтү тарабынан бул тармакта жүргүзүлгөн реформа боюнча өнүккөн.

Билим берүү системасын мындан ары да ийгиликтүү реформалоо, аны андан ары өнүктүрүү максатында башталган реформалар-ды ишке ашыруу боюнча максаттуу мамлекет-тик саясатты улантуу зарыл.

Адабияттар:

1. Нормативные акты Кыргызской Республики.- Бишкек.1995.-№3.-227-228.
2. Эркинтоо.-1997,10 декабря.
3. Курбанова Н.У. Интеграция Кыргызстана в мировое образовательное пространства.-С.35.
5. Национальный статистический комитет Кыргызской Республики. Образование и наука в Кыргызской Республике. - Бишкек 2006. –С.53
6. Национальный статистический комитет Кыргызской Республики. Образование и наука в Кыргызской Республике. - Бишкек 2006.-С. 53
7. Нарын облусутук мамлекеттик администрациясынын учурдагы архиви. Билим берүү бөлүмү. Билим берүүнүн сапаттык деңгээлинин абалы жөнүндө отчет.
8. Нарын облустук мамлекеттик администрациясынын учурдагы архиви. Билим берүү бөлүмү. Жалпы билим берүүнүн абалы боюнча отчеттор. 1998-20006-жж.
9. Нарын облустук мамлекеттик адинастрациясынын учурдагы архиви. Билим берүү бөлүмү.
10. Калдыбаев К. Окуу китеби-окуучунун күзгүсү жана акылман насаатчысы.//Кут Билим.-2004, 15-май.
11. Текущий архив МО и К КР.
12. Кут Билим. -2004.15-май.
13. Нарын облустук мамлекеттик администрациясынын учурдагы архиви. Билим берүү бөлүмү. Мектеп окуучуларын окуу китептери менен камсыз кылуунун абалы жөнүндө отчет.2006-жыл.
14. Кут Билим.2006-жыл. 2-июнь.
15. Текущий архив ПКР. Отдел образования.
16. Текущий архив НСК КР. Отдел кадров.
17. Кыргыз Республикасынын Улуттук статисти-калык комитети. Кыргыз Республикасындагы Билим берүү жана илим.-Б., 2003, 2006. 61,78-беттер.
18. Национальный статистический комитет Кыргызской Республики. Образование и Наука в Кыргызской Республике.-Б.,2006.-С. 78.
19. Кут Билим. 2006-ж. 2-июнь.